

مختصر حقوق جزای عمومی

(ویراست دوم)

• مطابق با آخرین تغییرات قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و قوانین خاص جزای •

دکتر عباس منصورآبادی

دانشیار دانشگاه تهران

دانشیار دانشگاه تهران

دانشیار دانشگاه تهران

نمونه صفحات کتاب

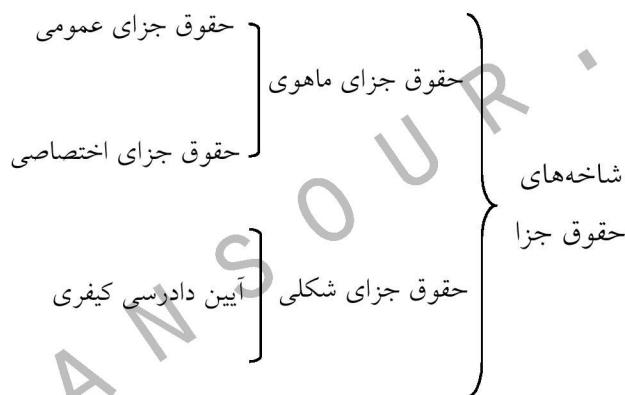
مطابق با آخرین اصلاحات و الحاقات قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲

آرا وحدت رویه و تصویب نامه تعديل جزاهی نقدی مصوب ۱۳۹۹

۲۶ □ مختصر حقوق جزای عمومی

بزه دیده، امکان پذیر نیست. پی بردن به چیستی و چرا بزه کاری و وضعیت بزه کار با بررسی نقش بزه دیده در ارتکاب بزه روشن خواهد شد. در نتیجه، بزه دیده نیز در زمرة موضوع های جرم شناسی قرار گرفت و گرایش جدیدی در دل این دانش، به نام «بزه دیده شناسی»، پدیدار شد. در ادامه، جنبه دیگری از بزه دیده شناسی به نام «حمایت از بزه دیده» مورد توجه جرم شناسان قرار گرفت و به جنبشی نو در زمینه عدالت کیفری تبدیل شد.

گفتار دو؛ شاخه های حقوق جزا

حقوق جزای ماهوی: آن دسته از قواعد کیفری که ماهیت جرم، مجرم و مجازات و شرایط مربوط به آنها را تعیین و تعریف می کند، حقوق جزای ماهوی نامیده می شود.

۱. **حقوق جزای عمومی**، شاخه ای از حقوق جزای ماهوی است که قواعد عام و کلی مربوط جرم و ارکان عمومی تشکیل دهنده آن، مجرم و مسئولیت کیفری، مجازات و شرایط تعیین و اعمال و موضوعات و مسائلی از این دست را مورد مطالعه و بررسی قرار می دهد.^۱

۲. **حقوق جزای اختصاصی**، شاخه ای از حقوق جزای ماهوی است که در آن قواعد مربوط به هر یک از جرایم، همانند قتل، سرقت و ... به صورت خاص مبتنی بر قواعد عمومی بررسی می شوند.

۱. هم اکنون، این دسته از قواعد در مواد ۱ تا ۱۵۹ کتاب کلیات ق.م.ا مقرر شده است.

محتوها و موضوع حقوق جزا ۲۷

پیامدهای تفکیک حقوق جزای عمومی و اختصاصی

۱. در حقوق جزای عمومی جرم خاصی مطالعه نمی‌شود و فقط در قالب مثال به برخی جرایم اشاره می‌شود؛ اما در هر بخش از حقوق جزای اختصاصی یک جرم خاص بررسی می‌شود.
۲. در حقوق جزای عمومی قواعد عمومی و کلی مربوط به تمام یا بیشتر جرایم بررسی می‌شود؛ ولی در حقوق جزای اختصاصی مطالعه قواعد خاص مربوط به هر جرم مدنظر است.
۳. مسئولیت کیفری، شرایط و موانع آن از موضوع‌های انحصاری حقوق جزای عمومی است و دو حقوق جزای اختصاصی بررسی نمی‌شود، مگر آنکه احکام و شرایط خاص در خصوص یک جرم وجود داشته باشد.
۴. مجازات (به صورت مطلق و بدون توجه به جرم خاص) و نیز عوامل مؤثر در حذف یا تغییر آن در حقوق جزای عمومی مطالعه می‌شود؛ و در حقوق جزای اختصاصی مجازات یا مجازات‌هایی که برای جرم خاص پیش‌بینی شده بررسی می‌شود.
۵. مطالعات حقوق جزای اختصاصی، بر مطالعات حقوق جزای عمومی مبتنی است و از این حیث حقوق جزای عمومی به مثابه مقدمه و پیش نیاز حقوق جزای اختصاصی است.

۱. بررسی مقررات مربوط به تشکیلات: سازمان و صلاحیت کیفری یعنی مراجعی که عهده دار تعقیب و رسیدگی به جرایم و تعیین و اجرای مجازات هستند. ۲. بررسی مقررات مربوط به تشریفات: فرآیند، رویه‌ها و ترتیباتی که باید برای تعقیب و رسیدگی به جرایم رعایت شود.	حقوق جزای شکلی

آیین دادرسی کیفری: به بررسی موضوعاتی نظیر مرجع تعقیب، مرجع رسیدگی به جرایم، چگونگی کشف جرم و ضوابط آن و اینکه زیان‌دیده از جرم چگونه شکایت و طرح دعوا کند و مسائلی از این دست می‌پردازد. به موجب ماده ۱ ق.آ.د.ک: «آیین

فصل سوم – منابع حقوق جزا

منابع حقوقی کیفری متن‌هایی هستند که قواعد و ضابطه‌های رفتاری در آن‌ها تعریف شده و شهروندان برای تشخیص رفتارهای مجاز و ممنوع باید به آن‌ها رجوع کنند و مراجع قضایی مکلفند در فرایند دادرسی و صدور حکم به آن‌ها استناد نمایند.

طبقه‌بندی منابع حقوق جزا	
قانون، آرای وحدت رویه (رویه قضایی خاص)	منابع رسمی (مدون، استنادی، اصلی)
منابع تکمیلی (مکمل، فرعی، استنباطی) دکترین	منابع اسلامی، عرف، رویه قضایی عام،

گفتار نخست؛ منابع رسمی

منظور از منابع رسمی متن‌هایی است که قانون اساسی آن‌ها را به عنوان متن پیش‌فرض و نخستین، که بیشتر شهروندان پذیرفته‌اند، به رسمیت شناخته است و این قانون به گونه‌ای الزام‌آور از آن‌ها نام برده است. بر پایه اصل سی و ششم و یکصد و شصت و نهم قانون اساسی، از یک سو، و اصل یکصد و شصت و یکم همان قانون، از سوی دیگر، این منابع عبارت‌اند از: قانون (اعم از قانون اساسی و عادی) و آرای وحدت رویه قضایی. با توجه به اصل قانونی بودن حقوق کیفری، منبع اصلی و اولی آن «قانون» است.

کتاب مختصر حقوق جزای عمومی
ویراست دوم

منابع حقوق جزا ۳۹

قانون به اعتبار مرجع تصویب کننده اعم است از: ۱. قوانین مصوب مجلس شورای ملی که پیش از انقلاب به تصویب رسیده‌اند، ۲. لوایح قانونی مصوب شورای انقلاب که در برخه میان تعطیلی مجلس شورای ملی و شروع به کار مجلس شورای اسلامی کار قانون گذاری را انجام داده است، ۳. مصوبات مجمع تشخیص مصلحت نظام و ۴. مصوبات کمیسیون‌های تخصصی مجلس.

۱. قانون اساسی: مهم‌ترین منبع حقوق کیفری؛
۲. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ (کتاب اول تا چهارم) و کتاب پنجم (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵؛
۳. قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲؛
۴. قوانین متفرقه جزایی: مثل قانون صدور چک، قانون مبارزه با مواد مخدر، قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز و ...؛
۵. معاهدات بین المللی: طبق اصل ۷۷ قانون اساسی و ماده ۹ قانون مدنی و گونه خاصی از قانون است، (همانند میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶ مصوب ۱۳۵۴)؛
۶. مصوبات مجمع تشخیص مصلحت نظام: مجمع یاد شده در نظام قانون گذاری به عنوان نهادی جایگزین در پاره‌ای از موارد کار قانون گذاری را انجام داده و قوانین مختلفی را تصویب کرده است، همانند: «قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشه و اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷»، «قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۶۷» و ...؛
۷. آیین نامه‌های اجرایی: در پاره‌ای از موارد قانون گذار در جهت اجرای قانون نهادهای مجری قانون را مکلف به تصویب آیین نامه کرده است که این دسته از آیین نامه‌ها را «آیین نامه قانونی» می‌خوانیم، همانند: «آیین نامه اجرایی احراز عنوان ضابط دادگستری مصوب ۱۳۹۴»، «آیین نامه میانجی‌گری در امور کیفری مصوب ۱۳۹۴» و ... .

۴۸ □ مختصر حقوق جزای عمومی

مراحل بعد، از زمانی آغاز می‌شود که خانواده‌ها در اثر ضرورت‌ها و مصالح مشترک، گرد هم آمدند و تشکیل عشیره و قبیله دادند و به زندگی سیاسی روی آوردند. و شاهد شکل‌گیری سه جریان مهم در نقاط مختلف دنیا هستیم: تشکیل دولت و حکومت، پیدایش ادیان و مذاهب، و اندیشه‌ورزی درباره انسان و جهان. هر یک از این جریان‌ها به گونه‌ای ویژه بر پیدایش و گسترش تمدن و فرهنگ جهانی اثرگذار بوده‌اند و حقوق کیفری نیز در پرتو آن‌ها دگرگونی‌های بسیاری به خود دیده است.

دوره دادگستری خصوصی (تعدیل انتقام‌جویی)

۱. تشکیل قومیت‌ها و پیدایش داوری و گردن نهادن اقوام به داوری بزرگان قبیله؛
۲. پیدایش ادیان و گرایش اقوام به آن‌ها و ترویج قوانین مذهبی؛
۳. جایگزینی داوری به جای انتقام‌جویی و کاسته شدن از جنگ و خونریزی؛
۴. ایجاد قانون قصاص؛
۵. پذیرش دیه اختیاری و جایگزینی آن به جای قصاص؛
۶. محدود شدن مسئولیت جمعی؛
۷. فراهم شدن زمینه تشکیل دولت به صورت ابتدایی؛
۸. رویگردانی از اختلاف و درگیری به مناسبات‌های مذهبی.

دوره دادگستری عمومی

۱. پیدایش قدرت مرکزی و ظهور سازمان‌های دولتی؛
۲. پذیرش قضاوت دولتی و دادگستری عمومی؛
۳. پذیرش دادخواهی و دادرسی؛
۴. پذیرش دیه و سازش؛
۵. در نظر گرفتن حیثیت خصوصی و عمومی برای جرم؛
۶. پذیرش مجازات‌های متفاوت به تناسب اختلاف طبقاتی (عدم تساوی مجازات‌ها)؛
۷. اختیارات وسیع قضات؛
۸. کمتر شدن نسبی شدّت کیفرها.

دوره‌های تاریخی و مکاتب حقوق جزا ۴۹

پیشینه حقوق جزای ایران باستان

۱. منابع حقوق جزا در این دوران عبارتند از: آیین زرتشت و فرمان‌های پادشاهان؛
۲. در این دوران جرایم در سه دسته طبقه‌بندی می‌شوند: جرایم علیه پادشاه و خانواده شاه، جرایم مذهبی، جرایم علیه اشخاص؛
۳. مجازات‌ها بیشتر مجازات‌های بدنی و اصولاً شدید و بدون ضابطه بود، در عین حال در مواردی مجازات‌های تبعید و زندان نیز اعمال می‌گردید؛
۴. آیین رسیدگی در این دوره وجود نداشته و افراد رسیدگی کننده با میل شخصی تصمیم می‌گرفتند و قصاصات نیز اختیارات نامحدودی داشتند و از سوگند و یا آزمایش ایزدی (اورالی)، برای رسیدگی به جرایم استفاده می‌شد.

پیشینه حقوق جزای اسلام

اصول حاکم بر مقررات جزایی اسلام

۱. پذیرش قاعدة «قبح عقاب بلا بیان» به عنوان جلوه‌ای از قانونی بودن مجازات‌ها؛
۲. شناسایی مسئولیت و اهلیت کیفری در پرتو «حدیث نبوی رفع»؛
۳. پذیرش اصل شخصی بودن مسئولیت کیفری و مجازات بر اساس آیه: «وَلَا تَزِرْ وَازِرٌ وِزِيرًا وَزِيرًا خَرَّى».

ویژگی‌های نظام جزایی اسلام

۱. جرم، در مقررات جزای اسلام تعریف نشده و ملاک طبقه‌بندی نوع کیفری است که شرع پذیرفته شده است یعنی جرایم مستحق قصاص، حدود، دیات و تعزیر است؛
۲. رسیدگی در اسلام فاقد تشریفات و یک مرحله‌ای و بدون تجدید نظر، مگر در مواردی که قاضی خودش به اشتباہش پی ببرد؛
۳. در مرحله صدور حکم، رأی قاضی متکی به منابع شرعی و کتب فقهی معتبر باشد و قاضی نیز باید واجد شرایط لازم (صاحب اجتهاد، عاقل، بالغ، مسلمان، آزاد، بینا) باشد. همچنین مرد بودن قاضی در برخی از مذاهب اسلامی چون شیعه اجباری است.

۵۴ مختصر حقوق جزای عمومی

انتقادها: عدم توجه به واقعیت‌های علمی در تحلیل جرم و مجازات.

مکتب تحقیقی (اباتی)

پایه‌گذاران: ۱. سزار لمبروزو، پژوهش ایتالیایی که در سال ۱۸۷۶ کتاب «انسان بزهکار» را تأثیف کرد. ۲. انریکو فری، استاد حقوق کیفری که کتابی با عنوان «افق‌های جدید حقوق و آینین دادرسی کیفری» در سال ۱۸۸۱ منتشر کرد و در چاپ دوم آن را «جامعه‌شناسی جنایی» نامید. ۳. رافائل گاروفالو، قاضی بر جسته که اصول عقاید مکتب تحقیقی را در سال ۱۸۸۵ در کتابی به نام «جرائم‌شناسی» گردآوری کرد. نظریات و پیشنهادات مکتب‌های کلاسیک و نئوکلاسیک در اروپا هرچند تازگی داشت، اما خالی از ایجاد و اشکال نبودند و همین امر باعث موضع‌گیری‌های مخالف با این مکتب گردید. مهم‌ترین جریان را می‌توان مکتب تحقیقی دانست که با سه موضوع اصلی حقوق کیفری (جرائم، مجرم و مجازات) با مکتب‌های یاد شده به مخالفت برخاست.

دستاوردها:

۱. تأثیرپذیری از فلسفه تحقیقی (اباتی) اگوست کنت؛
۲. جبری بودن بزه و بزهکاری؛
۳. تأثیرگذاری عوامل مختلف بر ارتکاب بزه؛
۴. جایگزینی مسئولیت اجتماعی بر مبنای حالت خطرناک؛
۵. ارائه تقسیم بندی از مجرمان به اعتبارهای مختلف؛
۶. مقابله با بزه و بزهکاری در دو مرحله قبل و بعد از وقوع بزه.

سزار لمبروزو: بر اساس تیپ و شخصیت‌شناسی جنایی (علام ظاهری و خصوصیات مشترک بزهکاران) نظریه « مجرم بالفطره» را مطرح کرد. وی بر این باور بود بزهکاران نوعی بازگشت زیستی به نسل‌های پیشین دارند و از لحاظ رشد و تکامل متوقف شده‌اند.^۱

انریکو فری، از یک سو، به «قانون اشباع جنایی» باور داشت، یعنی، همان‌طور که در علم شیمی فعل و افعال در مقدار معین صورت می‌گیرد، در جرایم نیز همین نظر قابل تعمیم می‌باشد؛ در یک گروه معین، همواره شاهد وقوع ارتکاب میزان معینی از

۱. از این وضعیت به عنوان «آتاویسم» یاد می‌شود.

۱۰۹ اجرای مقررات کیفری در مکان

این قبیل مجرمان، که اغلب نیز مجرمان خطرناکی هستند، از تعقیب کیفری و مجازات در امان می‌مانند. این اصل را نوعی اصل «حمایتی / حفاظتی / احتیاطی / تکمیلی» به شمار آورده‌اند؛ یعنی دولت‌ها برای تکمیل اصل صلاحیت سرزمینی و شخصی از آن استفاده می‌کنند. قانون‌گذار در ماده ۵ ق.م.ا اصل صلاحیت واقعی را به رسمیت شناخته است.

۱) مرتكب ایرانی یا غیر ایرانی؛	اعمال اصل صلاحیت واقعی ماده ۵ ق.م.ا.
۲) وقوع جرم در خارج از قلمرو حاکمیت ایران؛	
۳) ارتکاب جرم علیه مصالح و منافع عمومی (جرائم مصرح در ماده ۵ ق.م.ا)؛	
۴) پذیرش «قاعده احتساب» در مجازات‌های تعزیری؛	
۵) امکان رسیدگی غایبی.	

به موجب ماده ۵ ق.م.: «هر شخص ایرانی یا غیر ایرانی که در خارج از قلمرو حاکمیت ایران مرتكب یکی از جرایم زیر یا جرایم مقرر در قوانین خاص گردد، طبق قوانین جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می‌شود و هر گاه رسیدگی به این جرائم در خارج از ایران به صدور حکم محکومیت و اجرای آن متنه شود، دادگاه ایران در تعیین مجازات‌های تعزیری، میزان محکومیت اجراشده را محاسبه می‌کند:

الف - اقدام علیه نظام، امنیت داخلی یا خارجی، تمامیت ارضی یا استقلال جمهوری اسلامی ایران:

- ب - جعل مهر، امضاء، حکم، فرمان یا دست خط مقام رهبری یا استفاده از آن؛**
- پ - جعل مهر، امضاء، حکم، فرمان یا دست خط رسمی رئیس جمهور، رئیس قوه قضائیه، رئیس و نمایندگان مجلس شورای اسلامی، رئیس مجلس خبرگان، رئیس دیوان عالی کشور، دادستان کل کشور، اعضای شورای نگهبان، رئیس و اعضای مجمع تشخیص مصلحت نظام، وزرا یا معاونان رئیس جمهور یا استفاده از آنها؛**
- ت - جعل آرای مراجع قضایی یا اجرائیه‌های صادره از این مراجع یا سایر مراجع قانونی و یا استفاده از آنها؛**

۱۱۰ □ مختصر حقوق جزای عمومی

ث - جعل اسکناس رایج یا اسناد تعهدآور بانکی ایران و همچنین جعل اسناد خزانه و اوراق مشارکت صادرشده یا تضمین شده از طرف دولت یا تهیه یا ترویج سکه قلب در مورد مسکوکات رایج داخل.»

❖ شرایط مقرر در ماده یاد شده برای اجرای اصل صلاحیت واقعی:

۱. مهم بودن جرم: قانون‌گذار اعمال این اصل را منحصر به جرایم خاصی نموده است، جرایمی که از جهت مصالح و منافع عمومی مهم تلقی می‌شود. با توجه به موارد احصاء شده در ماده ۵ ق.م.ا جرایم یاد شده را می‌توان «جرائم علیه مصالح عالی و عمومی» نام گذاری کرد. جرایم مذبور به دو دسته تقسیم می‌شوند: جرایم علیه امنیت و جرایم علیه آسایش عمومی. در بند «الف» ماده یاد شده همه جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی، اعم از تعزیری و یا حدی، احصاء گردیده است. در بند «ب» این ماده به پاره‌ای از صورت‌های جعل مشدده (جعل اسناد مهم دولتی، استفاده از اسناد مجموع موصوف، تقلب در مسکوکات و ترویج آنها) تصریح شده است. پس، جرایم مشمول صلاحیت واقعی منحصر به جرایم مذکور می‌باشد.

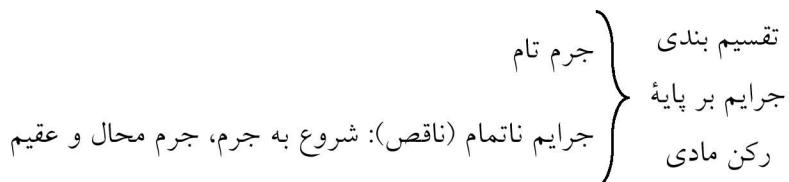
۲. احتساب محکومیت اجرا شده: در این خصوص قانون‌گذار صراحةً مقرر کرده است: «... هر گاه رسیدگی به این جرایم در خارج از ایران به صدور حکم محکومیت و اجرای آن متنه شود، دادگاه ایران در تعیین مجازات‌های تعزیری، میزان محکومیت اجراشده را محاسبه می‌کند ...». بر خلاف سایر اصول صلاحیتی که «قاعدۀ احتساب» در آن‌ها لازم الرعایه نیست، در «جرائم تعزیری» رعایت این شرط الزامی است. پس، این عبارت ظهور در این دارد که دادگاه ایران به موضوع رسیدگی می‌کند و در صورت احراز مجرمیت مرتكب، در مقام تعیین مجازات، میزان مجازات اجرا شده نسبت به محکوم را احتساب نموده و آن را از محکومیت فعلی وی کسر می‌نماید.

باید توجه داشت، بر خلاف سایر اصول صلاحیتی فراسرزمینی که اعمال آن‌ها با شرایط دیگری از قبیل: حضور مرتكب در ایران، دوسویه بودن جرم (مجرمیت متقابل) و منع تعقیب و محکمه مجدد امکان‌پذیر است، در این مورد وجود شرایط مذبور لازم نیست. عدم تصریح به شرایط دیگر، دلالت بر این دارد که رعایت شرایط دیگر در اینجا لازم نمی‌باشد.

۱۱۴ مختصر حقوق جزای عمومی

جدول تطبیقی قلمرو اعمال و اجرای قوانین جزایی در مکان		
نوع صلاحیت	وصف مرتكب	شروط اعمال صلاحیت
اصل صلاحیت سرزمینی، ماده ۳ و ۴ ق.م.ا	تمامی اشخاص	ارتكاب جرم در قلمرو حاکمیت زمینی، دریایی و هوایی جمهوری اسلامی ایران / وقوع قسمتی از جرم یا نتیجه آن در قلمرو حاکمیت ایران (در حکم جرم واقع شده در ایران).
اصل صلاحیت شخصی فعال / مشیت، ماده ۷ ق.م.ا	تمامی اشخاص با تابعیت ایرانی که مرتكب جرم در خارج از کشور شوند	۱. رفتار به موجب قانون ایران جرم باشد؛ ۲. اگر جرم تعزیری باشد، متهم در محل وقوع جرم محکمه و تبرئه نشده یا در صورت محکومیت، مجازات کلاً یا بعضًا درباره او اجراء نشده باشد. (منع محکمه مجدد)؛ ۳. مرتكب باید در ایران یافت و یا به ایران اعاده گردد؛ ۴. موجبات منع یا موقوفی تعقیب یا موقوفی اجرای مجازات یا سقوط آن طبق قوانین ایران نباشد.
اصل صلاحیت شخصی منفعل / منفی، ماده ۸ ق.م.ا	شخص غیرایرانی که در خارج از ایران، علیه شخص ایرانی یا علیه کشور ایران مرتكب جرم شود	۱. رفتار در جرایم تعزیری به موجب قانون ایران و قانون محل وقوع، جرم باشد (محرومیت مقابل)؛ ۲. متهم در جرایم تعزیری در محل وقوع جرم، محکمه و تبرئه نشده یا در صورت محکومیت، مجازات کلاً یا بعضًا درباره او اجراء نشده باشد. ۳. مرتكب باید در ایران یافت و یا به ایران اعاده گردد؛
اصل صلاحیت واقعی / حمایتی، ماده ۵ ق.م.ا	شخص ایرانی یا غیرایرانی که خارج از قلمرو حاکمیت ایران مرتكب جرم شود	۱. جرایم علیه مصالح عالی کشور از قبیل: اقدام علیه نظام، امنیت داخلی یا خارجی، تماییت ارضی یا استقلال جمهوری اسلامی ایران و ... (جرائم ذکور در ماده ۵ ق.م.ا.)؛ ۲. در صورت محکومیت مرتكب در خارج از کشور و اجرا شدن بخشی از مجازات، دادگاه مکلف است با احتساب مجازات اجرا شده برای وی مجازات تعیین کند (رعایت قاعده احتساب در جرایم تعزیری).
اصل صلاحیت جهانی، ماده ۹ ق.م.ا	مرتكبین جرائم بین المللی	۱. ارتکاب جرایم مقرر در قانون خاص یا عهدنامه‌ها و مقررات بین المللی؛ ۲. یافتن شدن مرتكب در ایران.
در تمامی موارد فوق، در صورت وجود شرایط مقرر در هر صلاحیت، دادگاه‌های ایران طبق قوانین کیفری ایران با رعایت شرایط مقرر قانونی، صلاحیت رسیدگی و صدور حکم و اجرای مجازات را دارند.		

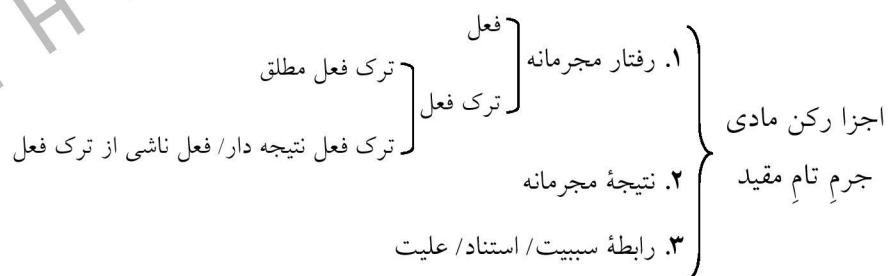
رکن مادی جرم ۱۵۵

گفتار نخست؛ رکن مادی جرم تام

برای تحقیق و پیدایش هر جرمی، ارتکاب یک «رفتار» شرط / جزء نخستین است. در این جزء تمام جرایم، اشتراک و همانندی دارند و هر جرمی با ارتکاب یک رفتار در عالم خارج پدیدار می‌شود. روشن است که هر جرمی با ارتکاب یک رفتار ویژه پدیدار می‌شود که با جرم دیگر تفاوت دارد؛ برای نمونه، سرقت با دست اندازی بر مال دیگری و قتل با وارد آوردن ضربه بر پیکر دیگری پدیدار می‌شود.

منظور از جرم تام، جرمی است که تمام اجزاء و شرایط آن در عالم خارج تحقیق پیدا کرده و به نقض یک مقررة جزایی خاص منجر شده باشد. جرم تام به اعتبار نتیجه به: جرم مقید و مطلق دسته بندی می‌شود. جرم مقید، جرمی است که رکن مادی آن به این اجزاء و شرایط نیز دارد: رفتار مجرمانه (اعم از فعل یا ترک فعل)، نتیجه و رابطه سببیت. اما جرم مطلق تنها با ارتکاب رفتار رخ می‌دهد و نیازی به نتیجه ندارد.

بند نخست؛ رفتار مجرمانه

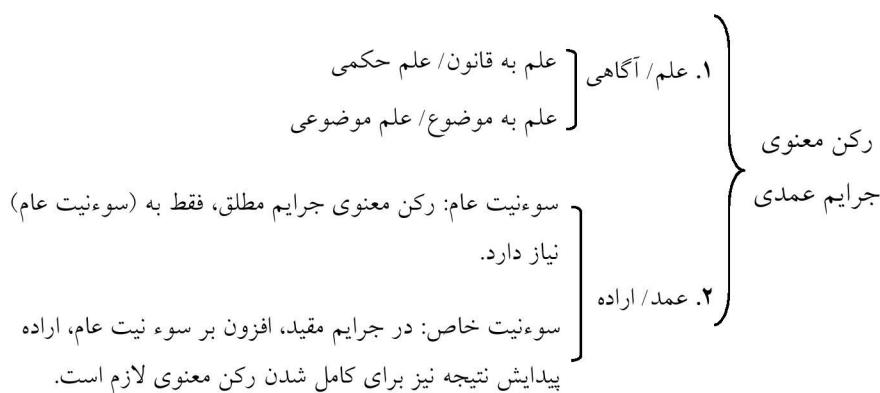
رفتار مجرمانه، رفتاری است که قانون‌گذار به حسب مورد و به موجب یک مقررة قانونی، ترک یا انجام دادن آن را الزامی قرار داده باشد. برای نمونه، قانون‌گذار به موجب مقررات مربوط به قتل و قصاص، ترک قتل (انجام ندادن قتل)، به موجب مقررات

۱۸۴ مختصر حقوق جزای عمومی

اراده کرده است، اراده می‌کند و همین تقابل اراده فرد با اراده قانون‌گذار، رکن معنوی جرم خواننده می‌شود. بنابراین، رکن معنوی جرم، آن فعل و انفعال درونی و روانی مرتکب حین یا پیش از ارتکاب جرم است که نشانهٔ پیوند و رابطهٔ ویژهٔ فکری او در مخالفت با مقررات کیفری است. هر فعل یا ترک فعلی با توجه به چنین پیوند و رابطه‌ای جرم به شمار می‌آید و تا زمانی که رفتار مرتکب نشان از این پیوند و رابطهٔ روانی نداشته باشد، هیچ‌گونه واکنش کیفری دربارهٔ او قابل اجرا نیست. این پیوند و رابطهٔ روانی در تمام جرایم یکسان نیست. از این‌رو، به اعتبار وضعیت روانی مرتکب حین ارتکاب جرم، جرایم به عمدی و غیرعمدی طبقه‌بندی می‌شود.

گفتار نخست؛ رکن معنوی جرم عمدی

در جرایم عمدی، افزون بر عمد و اراده مرتکب، باید وی آگاهانه جرم را انجام داده باشد تا بتوان عمل او را عمدی به شمار آورد. در این خصوص، قانون‌گذار در ماده ۱۴ ق.م.ا مقرر کرده است: «در تحقیق جرایم عمدی علاوه بر علم مرتکب به موضوع جرم، باید قصد او در ارتکاب رفتار مجرمانه احراز گردد. در جرایمی که وقوع آن‌ها بر اساس قانون منوط به تحقق نتیجه است، قصد نتیجه یا علم به وقوع آن نیز باید محرز شود». این ماده آشکارا بر لزوم رکن معنوی در جرایم عمدی و اجزای آن و اثبات آن دلالت دارد. البته در زمینهٔ جرایم جسمانی (علیه اشخاص)، به طور ویژه، قانون‌گذار همواره به طبقه‌بندی عمدی و غیرعمدی توجه داشته است. افزون بر این، به طور معمول در ادامهٔ بررسی اجزاء و شرایط رکن معنوی جرایم عمدی، در خصوص «انگیزه» نیز گفتگو خواهیم کرد.

۲۳۰ مختصر حقوق جزای عمومی

۱. ارتکاب رفتار مجرمانه: یکی از رفتارهای احصاء شده در ماده ۱۲۶ ق.م.ا:	}	شرایط رکن مادی معاونت در جرم
۲. وجود شرایط خاص: لزوم فعل مثبت و تقدم یا اقتران زمانی رفتار معاون با مباشر و ارتکاب جرم اصلی توسط مباشر؛		
۳. رابطه سببیت: احراز این که نتیجه مجرمانه، از ترکیب رفتار معاون و مباشر حاصل شده است.		
۱. ترغیب کردن ۶. فریب دادن	}	مصاديق رفتار مجرمانه معاونت
۷. سوءاستفاده کردن از قدرت		
۸. ساختن یا تهیه کردن وسیله ارتکاب جرم		
۹. ارائه کردن طریق ارتکاب جرم		
۴. تحیریک کردن ۵. دسیسه کردن ۱۰. تسهیل کردن وقوع جرم		

نخست: رفتار مجرمانه معاونت

مصاديق رفتار مجرمانه معاونت که در ماده ۱۲۶ ق.م.ا آمده است، به شرحی است که در بالا احصاء شده‌اند و می‌توان آن‌ها را در دو دسته کلی طبقه‌بندی کرد: الف، ایجاد اندیشه مجرمانه توسط معاون، ب، همکاری غیر مستقیم با مباشر.

الف، ایجاد اندیشه مجرمانه

ایجاد اندیشه مجرمانه عبارت است از مصمم ساختن دیگری به ارتکاب جرم با این قصد که او مبادرت به انجام آن جرم نماید. پس همه رفتارهایی که در بند «الف» ماده ۱۲۶ ق.م.ا آمده است، گونه‌ای از رفتارهایی هستند که می‌توانند بر ایجاد تصمیم در دیگری اثرگذار باشند. از این رو، این ویژگی (ایجاد تصمیم در دیگری) مدنظر قانون‌گذار است، نه منحصرًا انجام یکی از این رفتارها.

اقسام بزهکار به اعتبار نقش ۲۴۳

به موجب این ماده: «در صورتی که در شرع، مجازات دیگری برای معاون تعیین نشده باشد، مجازات وی به شرح زیر است:

الف - در جرایمی که مجازات قانونی آنها سلب حیات یا حبس دائم است، حبس تعزیری درجه دو یا سه.

ب - در سرفت حدی و قطع عمدی عضو، حبس تعزیری درجه پنج یا شش.

پ - در جرایمی که مجازات قانونی آنها شلاق حدی است سی و یک تا هفتاد و چهار ضربه شلاق تعزیری درجه شش.

ت - در جرایم موجب تعزیر یک تا دو درجه پایین تر از مجازات جرم ارتکابی.

تبصره ۱- در مورد بند (ت) این ماده مجازات معاون از نوع مجازات قانونی جرم ارتکابی است مگر در مورد مصادره اموال، انفال دائم و انتشار حکم محکومیت که مجازات معاون به ترتیب جزای نقدی درجه چهار، شش و هفت است.

تبصره ۲- در صورتی که به هر علت قصاص نفس یا عضو اجراء نشود، مجازات معاون بر اساس میزان تعزیر فاعل اصلی جرم، مطابق بند (ت) این ماده اعمال می شود». بر اساس این ماده، مجازات معاون جرم را می توان به شرح زیر دسته بندی کرد:

مجازات قانونی جرائم	مجازات معاون
«الف»، جرایمی که مجازات قانونی آنها سلب حیات یا حبس دائم	حبس تعزیری درجه دو یا سه
«ب»، سرفت حدی و قطع عمدی عضو	حبس تعزیری درجه پنج یا شش
«پ»، جرایمی که مجازات قانونی آنها شلاق حدی است	سی و یک تا هفتاد و چهار ضربه شلاق تعزیری درجه شش
«ت»، جرایم موجب تعزیر	یک تا دو درجه پایین تر از مجازات جرم ارتکابی

۲۴۴ □ مختصر حقوق جزای عمومی

❖ در پیوند با ماده قانونی یاد شده برای تعیین مجازات معاون باید نکته‌های زیر را مورد توجه قرار داد:

۱. مجازات معاونت، در همه موارد تعزیری محسوب می‌شوند.
۲. مجازات معاون، معین و محدود است؛ یعنی معاون در چهارچوب ماده ۱۲۷ قانون یاد شده قابل مجازات است.
۳. مجازات معاون، خفیفتر از مجازات مباشر است؛ به این ترتیب که چون در بیشتر موارد معاون نسبت به مباشر یا مباشرين جرم که به طور مستقیم در وقوع جرم نقش دارند، در ارتکاب بزه، نقش کمتری ایفا می‌کند و نقش او فرعی و تبعی است، بایستی مجازات او خفیفتر از میزان مجازات مباشر و شریک جرم باشد. بنابراین، از جهت مجازات معاون در جرم، در مقایسه با شرکت در جرم، قانون‌گذار از «اندیشه نابرابری/ ناهمسانی» معاون و مباشر پیروی کرده است، و به سخن دیگر، از جهت مجازات «اندیشه استقلال معاونت از مباشرت» را مورد توجه قرار داده است.
۴. با توجه به تبصره ۱ ماده ۱۲۷ ق.م.ا، در مورد بند «ت» ماده مذکور، در جرایم و مجازات‌های تعزیری، اصولاً مجازات معاون جرم همسان و همانند مجازات مباشر می‌باشد، برای نمونه، اگر مجازات مباشر حبس باشد، مجازات معاون نیز باید از همین نوع باشد. در اینجا سه استثناء وجود دارد: در مواردی که مجازات مباشر: ۱. مصادره اموال یا ۲. انفال دائم و یا ۳. انتشار حکم محکومیت باشد، برای معاون به ترتیب باید جزای نقدی درجه چهار، شش و هفت، تعیین گردد.
۵. منظور از مجازات شرعی، مجازاتی است که در شرع و منابع فقهی برای معاونت در نظر گرفته شده است. دو نمونه از مجازات‌های خاص شرعی عبارت‌اند از: ممسک در قتل (کسی که در زمان ارتکاب قتل مقتول را گرفته باشد) و نظارت (دیده بانی / نگهبانی) در قتل.
۶. هرگاه مجازات قانونی جرم حدی (با مجموع شرایط) همچون: زنا، لواط، محاربه، به ترتیب موضوع مواد ۲۲۵ و ۲۳۴ و بند «الف» ماده ۲۸۲ ق.م.ا. که سلب حیات است و همین‌طور تمام صورت‌های معاونت در قتل موجب قصاص نفس که به نوبه خود سلب حیات است، بر اساس بند «الف» ماده ۱۲۷ ق.م.ا. «حبس تعزیری درجه دو یا سه» می‌باشد.

۲۷۸ مختصر حقوق جزای عمومی

واکنش‌های قابل اعمال نسبت به جرایم تعزیری ارتکابی نوجوانان		
۱۵ تا ۱۸ سال	۱۲ تا ۱۵ سال	۹ تا ۱۲ سال
با توجه به درجه جرم تعزیری، اقدامات مذکور در ماده ۸۹ ق.م.ا. ^۳	در جرایم تعزیری ۱ تا ۵ اعمال بند «ث» ماده ۸۸ ق.م.ا (الزامی). ^۲	یکی از اقدامات بندهای «الف» تا «پ» ماده ۸۸ ق.م.ا. ^۱
	در جرایم تعزیری ۶ تا ۸ یکی از موارد بندهای «الف» تا «ت» ماده ۸۸ ق.م.ا.	

اطفال زیر ۹ سال اعم از دختر و پسر، در جرایم تعزیری از هر گونه واکنش معاف می‌باشند.

۱. این اقدامات بیشتر جنبه تربیتی و حمایتی دارند و قانون‌گذار در صدد است، ضمن هشدار به طفل بزهکار او را از پیامدهای بد واکنش‌های تنبیهی به دور نگه دارد.

۲. قانون‌گذار برای این گروه سخت‌گیری بیشتری نشان داده و به جنبه‌های تربیتی - تنبیهی (بینایی) واکنش‌ها توجه کرده است.

۳. قانون‌گذار افرادی را که در این گروه سنی قرار می‌گیرند، به طور نسبی مسئول به شمار آورده و به طور صریح از واکنش‌های قابل اعمال درباره آنها، به عنوان «مجازات» یاد کرده است. زیرا این واکنش‌ها از دید قانون‌گذار جنبه تنبیهی دارند و با توجه به شرایط سنی این گروه تنبیه و سرزنش آنها را مناسب‌تر تلقی کرده است. این دوره سنی از دیدگاه‌های روان‌شناسی و جامعه‌شناسی دوره مهمی است که نمی‌توان نسبت به رفتارهای افراد در این سن و سال بی تفاوتی به خرج داد و باید راهکاری را در پیش گرفت که موجب مسئولیت پذیری آنها شود. بی‌گمان نگهداری این افراد در کانون اصلاح و تربیت و یا اعمال هر یک از واکنش‌های دیگر باستی به گونه‌ای باشد که حتی الامکان آنها را از بزهکاری در آینده بازدارد.

■ مختصر حقوق جزای عمومی ۳۲۸

تعزیر «حبس تا سه ماه» عنوان شده و حبس تعزیری درجه ۱ «بیش از بیست و پنج سال» به عنوان بیشترین مدت حبس تعزیری اعلام شده است.

حبس‌های تعزیری مقرر در ماده ۱۹ ق.م.ا.	
بیش از ۲۵ سال	حبس تعزیری درجه یک
بیش از ۱۵ تا ۲۵ سال	حبس تعزیری درجه دو
بیش از ۱۰ تا ۱۵ سال	حبس تعزیری درجه سه
بیش از ۵ تا ۱۰ سال	حبس تعزیری درجه چهار
بیش از ۲ تا ۵ سال	حبس تعزیری درجه پنج
بیش از ۶ ماه تا ۲ سال	حبس تعزیری درجه شش
از ۹۱ روز تا ۶ ماه	حبس تعزیری درجه هفت
تا سه ماه	حبس تعزیری درجه هشت

تبصره ۶ ماده ۱۹ ق.م.ا (الحاقی^۱)

به موجب تبصره یاد شده: «تمام حبس‌های ابد غیرحدی مقرر در قانون به حبس درجه یک تبدیل می‌شود».

❖ درباره این تبصره توجه به نکته‌های زیر لازم است:

۱. «قانون» در این تبصره، مطلق است و به نظر می‌رسد تمامی قوانین کیفری را شامل شود، زیرا، در ق.م.ا (تعزیرات) هیچ جرمی که مجازات آن حبس ابد باشد، وجود ندارد و در قوانین متفرقه، برای پاره‌ای از جرایم حبس ابد در نظر گرفته شده است.
۲. در قوانین زیر مجازات حبس ابد پیش‌بینی شده است: ماده ۴ قانون تشدید مجازات مرتكبین اختلاس و ارتشاء و کلاهبرداری، ماده ۱ قانون تشدید مجازات اخلال کنندگان در امنیت پرواز، بند «ب» ماده ۱۸ قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی و ماده ۶ قانون راجع به جلوگیری از احتکار. از این پس مجازات قابل اعمال در موارد یاد شده حبس تعزیری درجه ۱ (با رعایت تبصره الحاقی ۱۳۹۹ ذیل ماده ۱۹) می‌باشد.

۱. این تبصره به موجب ماده ۳ قانون اصلاحی ۱۳۹۹، به عنوان تبصره ۶ به ماده ۱۹ ق.م.ا. الحاق شده است.

■ مختصر حقوق جزای عمومی ۳۹۸

مجازات جرایم تعزیری در تعدد مادی / واقعی، ماده ۱۳۴ ق.م.ا (اصلاحی ۱۳۹۹) ^۱	
اعمال قواعد تعدد در جرایم تعزیری غیرمختلف / مشابه	
بیش از سه جرم: ۱. با مجازات دارای حداقل و حداقل و حداکثر: تعیین یک مجازات قانونی (در این مورد، دادگاه اختیار دارد مجازات را تا بیش از یک چهارم حداقل تشدید کند); ۲. مجازات بدون حداقل و یا ثابت: تعیین یک مجازات قانونی (در این مورد، دادگاه اختیار دارد مجازات را تا یک چهارم تشدید کند).	دو یا سه جرم: ۱. با مجازات دارای حداقل و حداقل و حداکثر: تعیین یک مجازات قانونی (دادگاه اختیار دارد بیش از میانگین حداقل و حداقل، تا حداقل قانونی، مجازات را تشدید کند); ۲. مجازات بدون حداقل یا ثابت: تعیین یک مجازات قانونی (در این مورد، دادگاه اختیار دارد مجازات را تا یک چهارم تشدید کند).
اعمال قواعد تعدد در جرایم تعزیری مختلف	
بیش از سه جرم: ۱. با مجازات دارای حداقل و حداقل و حداکثر: دادگاه مکلف است برای هریک از جرایم حداقل مجازات را بیش از میانگین حداقل و حداقل تا حداقل قانونی تشدید کند. ۲. مجازات بدون حداقل یا ثابت: دادگاه اختیار دارد برای هریک از جرایم مجازات را تا یک چهارم تشدید کند.	دو یا سه جرم: ۱. با مجازات دارای حداقل و حداقل و حداکثر: دادگاه مکلف است برای هریک از جرایم حداقل مجازات را بیش از میانگین حداقل و حداقل تا حداقل قانونی تشدید کند. ۲. مجازات بدون حداقل یا ثابت: دادگاه اختیار دارد برای هریک از جرایم مجازات را تا یک چهارم تشدید کند.
در تمامی موارد فوق فقط مجازات آشد مندرج در دادنامه قابل اجراء است.	

۱. این ماده به موجب ماده ۱۲ قانون اصلاحی ۱۳۹۹، اصلاح و چهار تبصره ذیل آن حذف شده است.
جدول ارائه شده شامل بندهای «الف»، «ب»، «پ»، «ج» این ماده می‌باشد و در قسمت بعدی به بررسی سایر بندها می‌پردازیم.
۲. محاسبه «میانگین بیش از حداقل و حداکثر» به این صورت است: حداقل و حداکثر مجازات جمع و تقسیم بر دو شود. در اینجا میزان تشدید، بیش از میانگین حداقل و حداکثر است و همچنین دادگاه بیشتر از حداقل مقرر قانونی هم نمی‌تواند تعیین کند. به عبارت دیگر، در اینجا تشدید مجازات، در افزایش حداقل خلاصه می‌شود. مثلاً جرمی ۲ تا ۵ سال حبس دارد و میانگین حداقل و حداکثر آن سه سال و نیم می‌شود، در اینجا برای تشدید، حداقلی که قاضی می‌تواند تعیین کند ۳ سال و نیم می‌شود و حداکثر هم ۵ سال (حداکثر مقرر قانونی).

گستره انتخاب مجازات مناسب ۴۰۹

حکم قطعی به یکی از مجازات‌های تعزیری از درجه یک تا درجه پنج محکوم شود و از تاریخ قطعیت حکم تا حصول اعاده حیثیت یا شمول مرور زمان اجرای مجازات، مرتکب جرم عمدی تعزیری درجه یک تا شش گردد، حداقل مجازات جرم ارتکابی میانگین بین حداقل و حداکثر مجازات قانونی آن جرم است و دادگاه می‌تواند وی را به بیش از حد اکثر مجازات تا یک چهارم آن محکوم کند. برای روشن ساختن مفاد این ماده باید شرایط تکرار جرم و پیامدهای آن را بررسی کنیم.

نخست؛ شرایط تکرار در جرایم تعزیری

برای تحقق تکرار جرم در جرایم تعزیری باید شرایط زیر فراهم باشد:

۱. محکومیت قطعی پیشین، ۲. عمدی بودن جرم و محکومیت پیشین، ۳. عادی بودن جرم و محکومیت پیشین (جرائم سیاسی و یا جرائم اطفال نباشد)، ۴. تعزیری بودن مجازات و محکومیت پیشین (تعزیر درجه ۱ تا ۵)، ۵. عدم حصول اعاده حیثیت و یا عدم شمول مرور زمان جرم پیشین، ۶. عدم شمول جهات سقوط مجازات، ۷. ارتکاب جرم جدید (تعزیر درجه ۱ تا ۶).	شرایط تکرار در جرائم تعزیری

قانون‌گذار برای تحقق تکرار جرم، دو شرط را پیش‌بینی کرده است: «حصول اعاده حیثیت» یا «شمول مرور زمان اجرای مجازات». به این ترتیب که هر یک از این دو شرط در فاصله صدور حکم قطعی و ارتکاب جرم جدید فراهم باشد، تکرار جرم محقق نخواهد شد. پس، اگر شخصی محکومیت قطعی پیدا کرد و مجازات نسبت به او اجرا شد، در صورتی که تا قبل از حصول اعاده حیثیت (سپری شدن مواعده مجازات تبعی مقرر در ماده ۲۵ ق.م.) مرتکب جرم جدید درجه ۱ تا ۶ شد، این جرم مشمول قاعده تکرار جرم می‌شود. یا اگر محکومیت قطعی پیدا کرد و مجازات نسبت به او اجرا نشد، در صورتی که تا پیش از شمول مرور زمان اجرای مجازات (سپری شدن مواعده مقرر در ماده ۱۰۷ ق.م.)، مرتکب جرم جدید درجه ۱ تا ۶ شد، این جرم مشمول قاعده

۱۲ مختصر حقوق جزای عمومی

رأی وحدت رویه شماره ۷۹۵ مورخ ۱۳۹۹/۶/۱۸

به موجب این رأی: «با عنایت به اینکه مطابق قسمت دوم ماده ۱۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات بعدی «نوع، مقدار، کیفیت اجرا و مقررات مربوط به تخفیف، تعليق، سقوط و سایر احکام تعزیر به موجب قانون تعیین می‌شود» و تشديد مجازات موضوع ماده ۱۳۷ قانون مذکور شامل انواع تعزیر از جمله شلاق نیز می‌شود، همچنین مقررات ماده ۱۹ همین قانون بنا به صراحة تبصره ۴ آن، تنها جهت تعیین درجه مجازات است و لذا دلالتی بر استثنای مجازات شلاق تعزیری از شمول احکام عام راجع به تشديد مجازات ندارد و قاعدة «التعزير دون الحد» نیز ناظر به تعیین مجازات بدون اعمال کیفیات مشده است؛ بنا به مراتب، تشديد مجازات شلاق تعزیری با رعایت سایر شرایط قانونی فاقد اشکال است ...».

جمع تعدد و تكرار جرم

این حالت در جایی رخ می‌دهد که یک نفر پس از محکومیت پیشین، مرتکب چند جرم بشود، در این صورت دادگاه به شرح زیر مجازات تعیین خواهد کرد: ۱. اعمال قاعدة تعدد جرم: باید طبق قواعد تعدد جرم تعیین مجازات نماید، ۲. اعمال قاعدة تكرار جرم: اختیار دارد مجازات مذکور (تعیینی در تعدد جرم) را تا یک چهارم بیش از حد اکثر تشديد کند. ۳. اجرای مجازات اشد: در مرحله اجرا تنها مجازات اشد نسبت به مرتکب اجرا می‌شود. ۴. اگر مجازات پیشین اجرا نشده باشد، هر دو مجازات نسبت به او اجرا خواهد شد.

۱. شایان ذکر است که قانون گذار به طور صريح درباره اجرای مجازات در چنین موردی (جمع تعدد و تكرار) تعیین تکلیف به عمل نیاورده است و مقتضای جمع میان مقررات موصوف این است که باید هر دو مجازات با رعایت قواعد مربوط به تشديد در تعدد و تكرار نسبت به محکوم اجرا شود. در عین حال، ممکن است چنین برداشت شود که در همه موارد تشديد کیفر، اعم از تعدد، تكرار و جمع تعدد و تكرار، قانون گذار به اجرای مجازات اشد تمایل دارد، در حالی که هریک از این صورت‌ها تابع قواعد خاص خود می‌باشد و نباید آن‌ها را با یکدیگر خلط نمود.